

Hikmet Karčić (ur.), *Muslimani Jugoslavije nakon Velikog rata: odjeci Mirovnog ugovora iz Saint-Germaina 1919*, Zbornik radova, Sarajevo: Institut za islamsku tradiciju Bošnjaka, 2020, 361 str.

Zbornik radova, koji je tema ovog prikaza, rezultat je projekta Instituta za islamsku tradiciju Bošnjaka iz Sarajeva naslovljenog “Muslimani Jugoslavije nakon Velikog rata: sto godina od Mirovnog ugovora iz Saint-Germaina 1919–2019”, konkretnije govoreći međunarodne naučne konferencije organizovane i održane od strane istog instituta, pod pokroviteljstvom reisu-l-uleme Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini dr. Husein-ef. Kavazovića, u Sarajevu septembra 2019. godine. Povod održavanju takvog naučnog skupa bila je, kako se već nazire iz samog naslova naučne konferencije, 100-godišnjica od potpisivanja Mirovnog ugovora iz Saint-Germaina. U zborniku su publikovani naučni radovi prezentovani na istoj konferenciji. Cilj ovog djela, odnosno zbornika radova, jest da generalno produbi stara i ponudi nova saznanja o balkanskim muslimanima u periodu između dva svjetska rata (1918–1941), sa posebnim fokusom na značajan historijski događaj kakav je bio Mirovni ugovor iz Sen Žermena 1919. godine, te predstavi posljedice koje je on ostavio na muslimane Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca / Kraljevine Jugoslavije. Zapravo, ovaj mirovni ugovor je obavezao jednu od potpisnica – Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca – da se pobrine, između ostalog, i o manjinskim pravima muslimanskog stanovništva te da im pruži državnu protekciju.

Nakon uvoda¹ urednika Karčića slijedi, hronološkim redom, prvi rad zbornika, autora Aydina Babune, pod naslovom *Ugovor iz Saint-Germaina*

¹ Na samom početku knjige ponuđena je *Riječ urednika* (str. 7), gdje urednik Hikmet Karčić uvodi naučnu, stručnu i šire zainteresovanu čitateljsku javnost u teme koje naučni radovi u Zborniku obrađuju, iznosi primarno postavljene ciljeve naučnog skupa i zahvale institucijama i pojedincima koji su pomogli da sve prezentovano na istom postane dostupno čitateljstvu u štampanom izdanju, te ističe naročitu ljubaznost Francuske ambasade u Bosni i Hercegovini i ambasadora Nj. E. Guillaume Roussona, radi ustupanja kopija dijelova navedenog Mirovnog ugovora koje je urednik u vidu fotografija smjestio na kraju knjige u segmentu predviđenom za priloge – *Prilozi* (str. 357-361).

i nacionalni razvoj Bošnjaka: od Berlinskog sporazuma do Ugovora iz Saint-Germaina (str. 9-42), u kojem se, retrospektivnim uvidom u stanje muslimana u Bosni i Hercegovini i šire prije potpisivanja razmatranog mirovnog ugovora, fokusirano prate događaji i procesi u BiH vezani za nacionalnu genezu bh. muslimana (Bošnjaka) od Berlinskog sporazuma 1878. do Senžermenskog ugovora iz 1919. godine, pa i u kasnijem periodu.

Drugi po hronološkom slijedu rad u zborniku je doprinos britanskog historičara – prof. dr. Marka Attile Hoarea. Rad nosi naziv *Posljedice nestanka Austro-Ugarske monarhije na Bosnu i Hercegovinu* (str. 43-51). U njemu autor Hoare daje naučno utemeljen osvrt na dugoročne posljedice proizašle nakon urušavanja i nestanka Dvojne monarhije, na konkretnom slučaju Bosne i Hercegovine u međuratnom periodu (1918–1941).

Edin Radušić, univerzitetski profesor sa Filozofskog fakulteta u Sarajevu, ovoj publikaciji dobarano je doprinio svojim radom pod naslovom *Berlin prije St. Germaina: (prva) normativna zaštita građanskih prava muslimana na Balkanu prema Berlinskom ugovoru iz 1878.* (str. 53-79). U radu autor vrlo pomno i koncizno prati kako su se međunarodni ugovori, sklopljeni i potpisani između velesila, Osmanskog carstva i nezavisnih balkanskih nacionalnih država, odnosili prema manjinama na datim teritorijama, tj. u kojoj mjeri su odredbe ugovora bile poštivane i provođene u stvarnosti. U posebnom fokusu autora je Berlinski kongres i ugovor održan 1878, iako je također detaljno obrazložio iznesene stavove predstavnika velikih sila, kao i predstavnika Osmanskog carstva, na Carigradskoj konferenciji (decembar 1876. – januar 1877) i u Sanstefanu (Sanstefanski mirovni ugovor, 3. 3. 1878).

Na osnovu primarnih izvora britanske provenijencije, selektirane britanske štampe te raznovrsne literature sa zavidnim brojem bibliografskih jedinica, prof. dr. Radušić je dosta uspješno rekonstruisao temu izučavanu u radu, a na samom početku rada, u Uvodu iskazuje veoma bitnu postavku i konstataciju da “civilizacijska odredba predstavnika velikih sila na Berlinskom kongresu... o priznavanju građanskih prava pripadnicima drugih vjerskih zajednica u novopriznatim nezavisnim balkanskim državama nije

bila predmet posebne historiografske obrade niti interesa u bosanskohercegovačkoj i šire jugoslavenskoj historiografiji”, što opravdava činjenicu da je rad vrijedan doprinos uopšte u historiografiji. U izlaganju dr. Radušića dolazi se do zaključaka da je Berlinski kongres, kao politički skup najvišeg ranga, bio prekretnica u odnosu velikih sila, i posredno preko njih kod nezavisnih balkanskih država, da se bar normativno postavljaju zaštitnički prema muslimanima koji su živjeli na teritoriji tek priznatih balkanskih hrišćanskih država. U balkanskim zemljama koje su nakon Berlinskog kongresa krenule putem nezavisnosti ili sa visokim stepenom političke autonomije (Srbija, Rumunija, Crna Gora; Bugarska), muslimani su u prethodnom razdoblju, kao vjerska manjina, bili izloženi netoleranciji, iseljavanju, progonima, povremenim istrebljenjima i još mnogim sličnim mjerama koje su imale za konačan cilj – potpunu deosmanizaciju, dakle sistematsko uništenje islamske kulture i naslijeđa u Evropi. Nakon Berlinskog kongresa takav nehuman odnos se normativno mijenja, jer je pitanje građanske i vjerske ravnopravnosti i slobode na kongresu bilo preneseno i na građanska i vjerska prava muslimana na Balkanu (u novopriznatim hrišćanskim državama), što je dotad bio slučaj samo sa građanskim pravima hrišćana u Osmanskom carstvu. Autor zaključuje da je Berlinskim kongresom i ugovorom velikih evropskih sila iz 1878. godine “idejno i normativno... stvoren temelj za opstanak muslimana u novopriznatim državama na Balkanu, kao i za poštivanje njihovih temeljnih građanskih prava”.

Fikret Karčić, također univerzitetski profesor na Pravnom fakultetu u Sarajevu, u svom radu, četvrtom po redu u ovoj publikaciji, pod naslovom *Skupštinske rasprave u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca o Ugovoru iz Saint-Germaina* (str. 81-100), na osnovu prvorazredne arhivske građe (izvora) i relevantne literature predočava, tretira i obrađuje rasprave koje su vođene u Privremenom narodnom predstavništvu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca i Ustavotvornoj skupštini Kraljevine SHS. Naročita vrijednost ovog rada je u korištenim primarnim historijsko-pravnim izvorima u vidu stenograma (vidjeti *Stenografske beleške* u bibliografiji na kraju ovog rada, u popisu arhivskih izvora).

Sljedeći je rad prof. dr. Adnana Jahića, *Između politike i Ehlu-islama: Islamska vjerska zajednica u Kraljevini Jugoslaviji za vrijeme Spahinog Rijasetu* (str. 101-129). Ovo je, prema riječima samog autora, prilog kojim je namjeravao “uhvatiti se u koštac s pitanjem karaktera i obilježja trećeg razdoblja historije Islamske zajednice za vrijeme monarhističke Jugoslavije (1918–1941), koje bi se moglo označiti kao razdoblje obnovljene autonomije.” Autor ovog važnog, na prvi pogled “sitnog”, ali konkretnog doprinosa izučavanju bh. historije između dva svjetska rata, ušao je u dubinu teme koju je obrađivao, što se može uvidjeti, između ostalog, i u mnoštvu korištenih izvora (zavidan broj članaka savremenih i vezanih za temu istraživanja) i sekundarne literature. Takav Jahićev ozbiljan naučni pristup umnogome je rasvijetlio jedan konkretan period historije Islamske vjerske zajednice, koji je Zlatko Hasanbegović u svojoj knjizi o *Jugoslavenskoj muslimanskoj organizaciji 1929.–1941. (u ratu i revoluciji 1941.–1945.)* opisao kao Spahinu Islamsku vjersku zajednicu.

Šerijatski zakon kao manjinsko pravo u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca (str. 131-161) rad je autorice Emily Greble. Prema njenim riječima u uvodnom dijelu rada, on je nastao “na osnovu istraživanja koje sam obavila za veći projekat – knjigu o muslimanima u jugoistočnoj Evropi od Berlinskog kongresa 1878. do konsolidacije komunističke vlasti u Jugoslaviji krajem 40-ih godina XX stoljeća”. Dakle, napisan je prevashodno na osnovu istraživanja autorice u brojnim arhivima (Sarajevo, Tuzla, Novi Pazar, Beograd, Cetinje, Zagreb, Britanski nacionalni arhiv u Londonu). Autorica Greble je u fokus istraživanja postavila položaj muslimana na konferenciji u Sen Žermenu 1919. godine, pri čemu je postavila dva usko povezana pitanja, koja glase: 1. Kako su muslimani širom jugoslovenskih zemalja doživljavali velike i nagle preokrete i iznenadne političke tranzicije koje su se odigravale 1918. i 1919? 2. Na koje su načine muslimani koristili novu međunarodnu pravnu terminologiju da bi definisali svoju političku pripadnost Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca? Ova dva pitanja su bila ključne smjernice u okviru kojih se autorica “kretala” u svom radu.

Naslov sljedećeg rada je *Islamsko pravo u Evropi između dva svjetska rata: slučaj bosanskog šerijata i njegove implikacije na trenutnu euroislamsku dinamiku* (str. 163-175) autora Feđe Burića. Odmah na početku autor naglašava aktuelnost rasprava o islamu u Evropi vođenih sa predominantno negativnim konotacijama i oštrinom. Burić, isto tako, podsjeća na činjenicu da je “islam sastavni dio Evrope i tako je bilo stoljećima”. Tu neospornu činjenicu je, usljed savremenih i aktuelnih izbjegličkih kriza, prekrila, kako kaže sam autor, džungla antimigrantske i antiislamske retorike. Autor donosi svojevrsan historijat šerijata u Bosni, od njegovog “dolaska” u Bosnu zajedno sa Osmanlijama do dolaska Drugog svjetskog rata na prostore Kraljevine Jugoslavije u aprilu 1941. godine (“Kratki historijat šerijata u Bosni” i “Šerijat u Bosni između dva svjetska rata”). U trećem podnaslovu rada, naziva “Bosanci djeluju pragmatično”, autor Burić donosi zanimljive primjere miješanih brakova, gdje je šerijatska zabrana sklapanja takvih brakova iz 1938. godine pokazala svoje slabosti. Autor na kraju rada zaključuje da su Arhivi šerijatskih sudova u Bosni “zlatni... rudnik za sve one koji žele razumjeti kako je islamsko pravo funkcionisalo u Evropi između dva svjetska rata”, dodao bih, na konkretnom primjeru Bosne i Hercegovine.

Ovoj knjizi značajno je doprinio svojim akribičnim i veoma opširnim radom pod nazivom *Iskustva legalizirane “drugosti”: dometi i ograničenja manjinskog statusa muslimana u Jugoslaviji (1919–1941)* (str. 177-251) i historičar Safet Bandžović. Autor u radu raspravlja polazeći od šireg međunarodnog konteksta, a zatim definiše osnovne pojmove vezane za temu, te kako se u samoj državi, kao širem okviru, utvrđivao status manjine, njihova zaštita i prava, kao i odnos većina – manjina. Konstatuje da je potpunu definiciju manjina, koja bi odražavala suštinu postojanja manjina, teško pronaći. Stoga Bandžović, u skladu sa uvodnim mislima u radu – da “multiperspektivno istraživanje prošlosti iziskuje uvažavanje i novih iskustava, sadržanih u protoku vremena, prisutnih u svijesti savremenika, pa i historičara, ‘kao čeda svoje epohe, svjesnog postojanja različitih historijskih perspektiva”, donosi nekoliko definicija manjina. Bandžović pojašnjava da zapravo “sindrom *mi – oni* suštinski uslovljava svaki etnički konflikt”, dok je univerzalna sklonost

prisutna kod ljudi da precjenjuju “svoje” i nipodaštavaju “tuđe”. Autor zaključuje da se trend “demografske deosmanizacije”, toliko karakterističan za balkanske (hrišćanske) nacionalne države u XIX stoljeću, ulio u periodu od 1912. do 1923. godine u modernu problematiku manjina koje su od strane države bile posmatrane kao opasnost za sigurnost, prijetnja da postanu taoci, ili jedno i drugo. Na kraju, Bandžović naglašava, sumira i zaključuje da “tokovi historije XX stoljeća na Balkanu i položaj muslimana ne mogu se svestranije sagledati odvojeni od šireg evropskog / svjetskog konteksta, geopolitičkog poretka, utjecaja i posljedica interesnih logika velesila, modela deosmanizacije i balkanizacije”. Rad je vrlo kvalitetan zbog mnoštva korištenih primjera koji slikovito ilustruju izučavanu temu.

Bošnjaci muslimani u vardarskom dijelu Makedonije u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca / Jugoslaviji između dva svjetska rata (str. 253-286) naslov je vrijednog priloga ovoj publikaciji, autora Zećira Ramčilovića. On je kroz četiri podnaslova u radu (“Formalnopравни položaj”; “Faktičko stanje i odnos vlasti prema Bošnjacima i drugim muslimanima u vardarskom dijelu Makedonije”; “Iseljavanje kao posljedica odnosa vlasti prema Bošnjacima i drugim muslimanima”; “Borba za pristojan život se nastavlja” i, na kraju, “Zaključak”), pokušao objasniti, na što objektivniji način, koliko su odredbe o zaštiti manjina bile značajne i provedene u novoformiranoj državi Kraljevini SHS. Da novoformirana Kraljevina SHS nije uspijevala ili jednostavno nije htjela obezbijediti red i mir, kao ni opštu ličnu i imovinsku sigurnost muslimana, Ramčilović obrazlaže na konkretnom primjeru Bošnjaka u vardarskom dijelu Makedonije, koji je uz Sandžak i Kosovo bio isključen iz Ugovora o zaštiti manjina.

U sljedećem radu pod naslovom *Odnos srpskih i hrvatskih nacionalista prema muslimanima u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca* (str. 287-321), autor Salkan Užičanin raspravlja i donosi nam odgovor na pitanje: kakav je bio odnos vlasti nove države prema muslimanima u periodu između dva svjetska rata. Autor konstatuje da je Kraljevina SHS, osnovana 1918. godine, bila “u nacionalnom i socio-ekonomskom pogledu najsoženija i najkompliciranija

od svih država nastalih u Evropi poslije Prvog svjetskog rata” radi etnički srodnih jugoslavenskih naroda i oko dvadesetak nacionalnih manjina. Takva etnička raznolikost nije mogla sputati vladajuću srpsku elitu da državu posmatra kao nacionalnu državu jednog jedinstvenog jugoslavenskog naroda (SHS), uključujući i Crnogorce, bosanske muslimane (Bošnjake) i Makedonce. Iako su međunarodne obaveze, poput sklopljenog Senžermenskog ugovora i u njega uklopljene Konvencije o zaštiti vjerskih i nacionalnih manjina, ustanovile činjenično stanje vezano za problematiku vjerskih i nacionalnih manjina u državi, ista je i dalje negirala nacionalne identitete drugim jugoslavenskim narodima.

Zaštita vakufa u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca 1919–1929. (str. 323–347) naslov je idućeg rada, dvojice autora – Elvira Duranovića i Hikmeta Karčića. Autori su u radu kroz nekoliko podnaslova (“Uvod”, “Stanje vakufa u BiH za vrijeme Kraljevine SHS shodno zapisima sa sjednica Vakufsko-mearifskog sabora u periodu 1920–1929. godine”, “Pitanje miješanja Kraljevine SHS u autonomnost Islamske zajednice u BiH kada je posrijedi poslovanje s vakufskom imovinom”, “Zaštita vakufske imovine koje su austrougarske vlasti otuđile tokom Prvog svjetskog rata”, “Agrarna reforma i vakufi”, “Propadanje vakufske imovine usljed lošeg poslovanja viših i nižih vakufsko-mearifskih organa te lošeg cjelokupnog materijalnog stanja u Islamskoj zajednici”, “Stanje vakufske imovine za vrijeme Kraljevine SHS u Crnoj Gori, Srbiji i Makedoniji”, “Stanje vakufa u Srbiji, Crnoj Gori i Makedoniji prema zapisnicima sa sjednica Vakufsko-mearifskog sabora u Sarajevu i prema sarajevskim medijima” i, na kraju, “Zaključak”), pisali i ustanovili generalno stanje u Islamskoj zajednici u Kraljevini SHS (1919–1929). Prema tome što su naveli u radu, autori zaključuju da je Kraljevina SHS na području Bosne i Hercegovine poštovala autonomiju Islamske zajednice, te da se nije neposredno uplitala u njene poslove vezane za upravu nad vakufskom imovinom. Takav položaj Islamska zajednica u Kraljevini SHS nije uživala u drugim dijelovima države, što je za posljedicu imalo uzurpacije vakufa. Takvi postupci su se dešavali prije svega u Srbiji, Crnoj Gori i Makedoniji, što su autori potkrijepili navođenjem mnoštva primjera u svom radu, odnosno registrovanih slučajeva nasilnog oduzimanja vakufa.

Posljednji doprinos ovoj publikaciji je rad francuskog historičara Xaviera Bougarela, *Saint-Germain 1919–2019: zaključna razmatranja* (str. 349–355). Na početku rada, autor ocjenjuje priloge prikupljene i objavljene u ovoj publikaciji, koji, po njegovom sudu, pomažu da se bolje razumije kontekst u vezi sa sklapanjem Sporazuma o manjinama koji je priložen Mirovnom ugovoru iz Sen Žermena i koji osvjetljava položaj muslimana u Bosni i Hercegovini i Jugoslaviji između dva svjetska rata. Naime, Bougarel se osvrće na mjesto koje Sporazum o zaštiti manjina zauzima u političkoj i vjerskoj historiji muslimana / Bošnjaka, pri tome, prvo, fokusirajući se na stav jugoslovenske delegacije tokom mirovnih pregovora, zatim na stav velesila, a posebno Francuske. U suštini, autor objašnjava položaj muslimana prema članu 10. Sporazuma o manjinama koji predviđa sljedeće: da će se pitanja porodičnog prava muslimana rješavati u skladu sa islamskom tradicijom, da će reisu-l-ulema biti imenovan na čelo islamskih vjerskih institucija, te da će nova država štiti vjerske zadužbine, tj. vakufsku imovinu. Autor konstatuje da član 10. Sporazuma o manjinama nije riješio pitanje političkih prava ili nacionalne identifikacije bosanskih muslimana, čime su zadržani u statusu nesuverene vjerske manjine, što su “uživali” tokom austrougarske uprave u BiH. Bougarel pravi paralelu između člana 10. Sporazuma o manjinama i Lozanskog ugovora potpisanog 1923. godine između Turske i Grčke, koji je muslimanskoj manjini u zapadnoj Trakiji priznao važna vjerska prava, ali joj je odricao da ona ima bilo kakav nacionalni karakter, što je i danas aktuelno u grčko-turskim odnosima. Autor završava rad konstatacijom da nam primjer člana 10. Sporazuma o manjinama pokazuje “da postoji nekoliko mogućih interpretacija muslimanske / bošnjačke historije u kojima su vjerska i politička prava artikulirana na različite načine”.

Na kraju, kao zaključno razmatranje o cjelokupnoj publikaciji (zborniku radova), moglo bi se reći sljedeće: Knjigom *Muslimani Jugoslavije nakon Velikog rata: odjeci Mirovnog ugovora iz Saint-Germaina 1919.* napravljen je uspješan korak naprijed u historiografiji u ukazivanju na jedan veoma važan historijski događaj poput Mirovnog ugovora iz Sen Žermena 1919. godine, koji je ostavio nemjerljive posljedice na muslimane Kraljevine

Jugoslavije. Pravi povod za međunarodnu naučnu konferenciju održanu 2019. godine i kasnije objavljivanje ovdje razmatrane publikacije koja je objedinila sve referate na jednom mjestu, bila je 100-godišnjica od potpisivanja tog Mirovnog ugovora. Iako je ova tema u posljednje dvije-tri godine, kao i ranije, bila u fokusu historiografija, nadamo se da se "priča" o njoj neće zatvoriti u bližoj i daljoj budućnosti, jer bi dodatno istraživanje i pisanje o njoj dovelo historiografiju u stanje kvalitetnijeg i objektivnijeg sagledavanja ove važne teme, koja, naravno, nikada i ne može biti zaokružena i dovršena. Dodatni historiografski doprinosi, sa raznolikim metodološkim pristupima, značajno i dodatno bi obogatili historiografsku produkciju o ovoj tematici. Autori su se profesionalno, što je i očekivati od eminentnih stručnjaka, ponijeli prema temi i svojim naučnim priložima obogatili korpus radova tematski vezanih za balkanske muslimane, u širem vremenskom rasponu od 1878. do 1941. godine. Stoga bi se ova knjiga mogla, bez ikakvih ustručavanja i rezerve, preporučiti ne samo naučnim i stručnim krugovima već i široj čitalačkoj javnosti.

Alen Nuhanović